

ТЕРМІНОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ СКЛАДНИК МОВНО-ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Постановка проблеми. Загально визнаним є положення щодо безпосереднього зв'язку мови з усіма сферами діяльності людини. Психологи стверджують, що контакти людини зі світом вкладаються у сім кіл спілкування, перше з яких – це сім'я, де вона народилася, а найширше, сьоме, – спілкування зі світом. Поміж ними – стосунки між друзями, партнерами, колегами. У кожному з цих кіл людина формує свою мовну поведінку. Професійне спілкування – одна з важливих ланок цього ланцюга.

Із набуттям незалежності, зміною політичного устрою та введенням ринкових відносин в Україні кардинально змінилися вимоги до спеціалістів різного профілю й професійної освіти загалом. Сучасний фахівець мусить бути висококваліфікованим, конкурентноздатним, мати достатній інтелектуальний потенціал. Складником перелічених вимог є мовленнєва культура, яка є важливим і суттєвим, хоча, безумовно, не єдиним, показником інтелектуального рівня та загальної культури майбутнього інженера-педагога. В умовах євроінтеграції України до студентів висувається актуалізована часом вимога – вільно, нормативно й зразково послуговуватися мовою свого фаху, базовим компонентом якої є термінологія.

Услід за Я. Януш [7] вважаємо, що визначення ролі термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців будь-якої галузі знань є центральною проблемою сучасної професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти професійного спрямування під час вивчення мови в неспеціальних вищих навчальних закладах висвітлені в працях Я. Януш, Є. Мотіної, Н. Артикуци, В. Дубічинського, С. Кіршо, Г. Величко та ін. Питання ролі термінології в навчальному процесі було предметом обговорення на численних термінологічних конференціях, як вітчизняних, так і зарубіжних.

Постановка завдання. Незважаючи на актуальність висвітлюваної проблеми, вважаємо її недостатньо розробленою й пропонуємо власне бачення шляхів формування термінологічної культури майбутнього інженера-педагога.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в Українській інженерно-педагогічній академії дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (далі УМПС) переважно читається на першому курсі, студентам економічних спеціальностей – у першому семестрі. Отже, викладач цієї дисципліни фактично знайомить студентів із фаховою лексикою і в теоретичному, і в практичному аспектах. Докладно розглянемо кожен із них.

Перший аспект – теоретичний – висвітлений у лекційній темі «Вибір слова у професійному мовленні» і передбачає розгляд таких питань: 1) термін, термінологія, терміносистема; 2) співвідношення термінологічної і професійної лексики; 3) вияв багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії та паронімії у звичайному й професійному мовленні; 4) типові порушення норми в термінології.

На початку лекції викладач дає визначення понять «термін», «термінологія», «терміносистема», акцентує увагу на тому, що економічна терміносистема – це сукупність ієрархічно організованих термінів, оскільки найяскравішим свідченням системності будь-якої терміносистеми є наявність у її сфері гіперо-гіпонімічних (родо-видових) відношень. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть понять, а й передавати зв'язки між ними. Викладач наголошує на тому, що ієрархічна будова терміносистеми передбачає наявність кількох ланок: базові поняття – вузлові – дрібні (за термінологією Б. Михайлишина). Центральною ланкою цього ланцюжка є базові, фундаментальні поняття економічної галузі, напр.: *аванс, акредитив, акцепт, акція, асортимент, аудит, баланс, банк, бізнес, біржа, бюджет, валюта, вартість, гроші, депозит, дефіцит, дивіденд, дисконт, договір, дохід, заборгованість, інвестиція, інфляція, капітал, ліміт, маркетинг, мито, монополія, обіг, облігація, оплата, оренда, платіж, позика, податок, попит, поставка, прибуток, продаж, рахунок, ринок, собівартість, споживач, ставка, страхування, сума, тариф, товар, торгівля, угода, фінансування, фонд, ціна, чек, емісія.*

Крім усіх названих характеристик, базові терміни виконують також важливу словотвірну функцію. Саме на їх основі відбувається творення терміноодиниць, які мають більш складну семантичну й граматичну структуру. Таким чином, ці одиниці виступають стрижневими компонентами термінологічних словосполучень, які переважають в економічній терміносистемі. Так, мікрополе з домінантою **баланс** представлене такими номінаціями: *активний баланс; баланс банку; баланс біржі; баланс доходів; баланс підприємства; баланс поточних операцій; бухгалтерський баланс; бюджетний баланс; вартісний баланс; зведений баланс; інвалютний баланс; кінцевий баланс; матеріальний баланс; натуральний баланс; пасивний баланс; плановий баланс; річний баланс; розрахунковий баланс; баланс за звітний період; баланс капітальних вкладень; баланс міжнародних розрахунків; баланс неторговельних операцій; баланс оборотних коштів; баланс основних фондів; баланс продовольчого забезпечення.*

Потрібно наголосити, що економічна терміносистема належить до молодих терміносистем, вона досі формується, поповнюється новими термінами. І в цьому контексті принципово важливим є проведення чітких меж між термінами і професіоналізмами. Останні характеризуються

а) відсутністю чіткої дефініції, напр.:

Без права протесту – “означає, що особа, яка підписала боргове зобов’язання, а також його гаранті звільняють кредитора від необхідності опротестувати даний документ у разі несплати” [4, с.35].

Білий слон – “вираз, що означає угоду, за якої витрати перевищують потенційний прибуток” [4, с.34].

Бджола-вбивця – “означає кожного, хто допомагає компанії уникнути поглинання” [4, с.31].

б) обмеженою сферою використання (найчастіше це розмовна мова спеціалістів). Тут доречними будуть приклади, які ілюструють пари «термін» – «професіоналізм»: *ціна флеш – ціна “спалах”; чинники маркетингу компанії – чотири “ні” маркетингу; позабіржовий ринок – ринок на узбіччі, вуличний ринок, “поза прилавком”; акції з голубим корінцем – власність батька родини; опціон без покриття – “голий” опціон; офшорна зона – фіскальний оазис, податковий рай; здвоєна акція – сіамська акція.*

Студенти мають усвідомити, що використання професіоналізмів доречне тільки на усному рівні, вони не мають сфери фіксації, а отже, їх не можна вживати в підручниках, посібниках, наукових розвідках (курскових роботах, статтях тощо).

У мовознавстві поширеною є думка про те, що “...термін підпорядковується й термінологічним законам, і законам мови в цілому, оскільки він – і знак спеціальної системи, і одиниця лексичного складу певної мови» [6, с.23]. Зважаючи на це, важливим вважаємо розгляд третього питання лекції – вияву багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії та паронімії у професійному мовленні. Усі ці явища студенти вивчали у школі (труднощі становить хіба що паронімія), тому спочатку викладач актуалізує набуті знання, потім пропонує порівняльний аналіз в аспекті «звичайне мовлення – професійне мовлення».

Щодо багатозначності слід наголосити на тому, що у звичайному мовленні вона дає змогу за відносно обмеженої кількості слів називати ними практично необмежену кількість предметів та явищ, отже, є позитивним явищем. Натомість у термінології полісемія є негативною / небажаною. Вимозі однозначності термінів більшість науковців надає першочергового значення. Якщо спрацьовує положення “одне поняття – один знак”, то це забезпечує необхідну точність переданої інформації, дозволяє швидко віднайти термінологічний еквівалент в іншій мові, що, урешті-решт, значно полегшує комунікацію у сфері науки. Недарма в будь-якій науковій праці, теоретичній дискусії важливим є з’ясування того, як автори розуміють те чи інше слово.

Незважаючи на ці очевидні переваги однозначних термінів, полісемія наявна майже в усіх сучасних терміносистемах, зокрема економічній. Так, терміни *дивіденд, дохід, валютні кредити, касова угода, трансакційні витрати, відкритий рахунок* мають два значення; *контракт, конверсія позики, лімітна ціна, готівковий товар* – три значення. Але багатозначність не заважає правильному розумінню термінів завдяки контекстові, у якому вони вжиті. Слушним буде цитування зарубіжного термінолога В. Даниленко, яка стверджує, що “полісемія термінів – це природний вияв природних законів розвитку лексики. З нею можна боротися, її можна стримувати, але вона все одно знаходитиме вихід у термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови” [2, с. 18].

Помічено, що студенти часто не розмежовують багатозначність й омонімію, чим, власне, й зумовлений розгляд останньої. Це явище, безумовно, належить до негативних, адже відомо, що один термін мусить позначати тільки одне наукове поняття. Утім, спостерігається омонімія лише на міжсистемному рівні. Слова, що мають однакове звучання та написання, але різняться значенням, функціонують у різних терміносистемах, напр.: *блокада* – в економіці, військовій справі й медицині; *кома* – у лінгвістиці й медицині тощо. Омонімія, як і полісемія, повністю виключається завдяки контекстові.

Розглядаючи синонімію у фаховому мовленні, викладач наголошує на тому, що вона існує у високорозвиненій мові. Уміле використання синонімічного багатства є свідченням майстерного володіння мовою, вимогливості до власного висловлювання. Синонімія в термінології кваліфікується як негативне явище, якщо пам'ятати про аксіому «одне поняття – один знак». У той же час якщо наукове поняття одержує кілька назв, то з часом це дозволяє шляхом відбору знайти найбільш доцільні мовні засоби для позначення цього поняття, які відповідали б нормативним вимогам, що, у свою чергу, сприяє розвитку терміносистеми в цілому. Особливої актуальності ця проблема набуває сьогодні, коли ми спостерігаємо засилля іншомовних термінів, особливо в економічній галузі. Принципово важливим буде акцентувати увагу студентів на таких моментах. Так, синонімія в термінології належить до небажаних явищ, але очікуваної користі від наявності синонімічних пар «своє – запозичене» буде більше, ніж шкоди. Н. Непийвода, говорячи про важливість прозорості внутрішньої форми термінів, утворених на основі слів рідної мови, зазначає: «Із цього погляду дублетність термінології – не таке вже й негативне явище, як його традиційно вважають. Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета – "для домашнього вжитку" – аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми». [5, с. 25]. Деякі автори сучасних економічних словникарських праць [1], прекрасно розуміючи це, активно впроваджують національні відповідники запозичених термінів, напр.: *дилер* – *посередник*, *дефолт* – *невиконання грошових зобов'язань*, *дисконт* – *знижка*, *траст* – *довірче товариство*, *плюральна акція* – *багатоголоса акція*; *експорт* – *вивіз*; *дисконт* – *знижка*; *компенсація* – *відшкодування*; *трансфер* – *переказ*; *акумуляція коштів* – *накопичення коштів*; *фіксація курсу* – *встановлення курсу*; *грин-кард* – *зелена карта*. Студенти мають усвідомити, що за наявності двох термінів – свого і запозиченого – перевагу слід надавати першому. Як видно з прикладів, українські терміни інколи громіздкіші, ніж їх чужомовні синоніми, проте цей недолік компенсується прозорістю внутрішньої форми питомих термінів.

На завершення слушними будуть слова українського термінолога Т. Кияка про мудре поєднання почуття мовного патріотизму з досягненнями в розвитку всієї світової культури. Українська економічна термінологія має через запозичення органічно вписатись у світовий економічний контекст, не спотворюючи при цьому системи мови, не порушуючи її гармонійного розвитку.

Існування явища антонімії ані в звичайному, ані у фаховому мовленні не викликає жодних заперечень, порівняно з багатозначністю та синонімією. Більшість науковців вважають, що антонімія спостерігається в кожній галузевій терміносистемі. Більше того, це явище в термінології представлено навіть ширше, ніж у загальнолітературній мові, оскільки наукові поняття завжди виникають парами:, напр.: *експорт* – *імпорт*, *постійний капітал* – *змінний капітал*; *приватна власність* – *суспільна власність*; *монополістична конкуренція* – *олігополістична конкуренція*; *змінна відсоткова ставка* – *фіксована відсоткова ставка*; *цінова конкуренція* – *нецінова конкуренція*. *закриті торги* – *відкриті торги*; *профіцит бюджету* – *дефіцит бюджету*; *продаж товару* – *купівля товару*.

На особливу увагу з боку студентів заслуговує явище паронімії. Пароніми між собою можуть бути синонімічними (*приводити* – *призводити*), антонімічними (*експорт* – *імпорт*, *інфляція* – *дефляція*), можуть просто належати до однієї тематичної групи (*уява* – *уявлення*). У готовому тексті зі словами-паронімами труднощів, як правило, не виникає, оскільки в контексті конкретизується значення пароніма. Проте, коли фаховий текст доводиться укладати самому, можуть з'явитися сумніви щодо використання того чи іншого слова. Необхідно знати відмінності у значеннях паронімів, звертатися до довідкової літератури.

Одна з основних вимог до фахових текстів – нормативність. Очевидним є неприпустимість існування номінацій типу *податок на додану вартість* (правильно *податок на додану вартість*), *галопаюча інфляція* (правильно *галопова* або *навальна інфляція*), *грошовий оборот* (правильно *грошовий обіг*), *валовий доход* (правильно *валовий дохід*) *подохідний податок*

(правильно *прибутковий податок*) та ін. Типові порушення норми в термінології – останнє питання лекції.

Закріпити набуті знання на практиці студентам має допомогти система вправ як репродуктивного, так і творчого характеру. Найефективнішими, на нашу думку, є такі: а) дати дефініцію фахових термінів і, навпаки, за наявними визначеннями дібрати відповідні терміни; б) користуючись словниками, дібрати до наведених термінів синоніми, антоніми, увести їх до контексту; в) скласти невеличке усне повідомлення фахового характеру, використовуючи термінологію; г) зредагувати запропоновані фахові тексти тощо.

Важливою також є самостійна робота, зокрема така її форма, як термінологічний практикум, передбачений робочою програмою дисципліни УМПС. По-перше, студенти укладають невеликі фахові словнички (50 – 70 термінів із дефініціями). У такий спосіб відбувається одночасно і знайомство з термінологією, і набуття навичок користування лексикографічними джерелами (список словників економічного спрямування викладач готує окремо і пропонує студентам). Другий компонент – переклад фахового тексту з російської мови на українську, який також передбачає роботу зі словниками. Як слушно зауважують мовознавці, навчання теоретичних засад і практичних навичок наукового перекладу у вищому навчальному закладі є невід'ємним чинником підготовки майбутніх спеціалістів, які мають вміти працювати з фаховою інформацією, відтвореною іншими мовами, зокрема російською. Завдання викладача – звернути увагу студентів на ті вимоги, що висувуються до наукового перекладу, а саме:

- переклад має бути точним, але не буквальним або дослівним; перекладаються не окремі слова оригіналу, а його зміст;
- ясність і чіткість: подвійне тлумачення змісту наукового перекладу є небажаним, його стиль має повністю відповідати формально-логічному стилю мови наукової літератури;
- науковий переклад має бути стислим: зайві міркування перешкоджають розумінню змісту тексту;
- переклад має відповідати нормам літературної мови [3, с. 410].

Застосування таких видів аудиторної та самостійної роботи допоможе студентам набутти навичок вільного, нормативного користування фаховою термінологією, підвищить загальну мовленнєву культуру.

Висновки. На нашу думку, запропонований теоретичний матеріал, форми й методи роботи з опанування термінології, які активно впроваджуються під час вивчення курсу УМПС, сприятимуть формуванню мовно-професійної культури майбутнього інженера-педагога.

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на виняткову роль термінології у професійній діяльності, важливим є пошук нових методів та організаційних форм навчання з означеної проблематики. Зокрема, доцільним уважаємо введення до навчального плану термінологічного спецкурсу, який, безумовно, сприятиме кращому засвоєнню фахової термінології.

Список використаних джерел

1. Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник / Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
2. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 7–67.
3. Дубічинський В. Навчання науково-технічному перекладу у вищому технічному закладі / В. Дубічинський, Л. Васенко, О. Кринець // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 409–413.
4. Коломойцев В.Є. Універсальний словник економічних термінів / В.Є. Коломойцев. – К.: Молодь, 2000. – 384 с.
5. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с.
6. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ольга Іванівна Радченко. – Х., 2000. – 203 с.
7. Януш Я. Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю / Я. Януш // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 15–19.

Чуєшкова О.В.

Термінологічна компетентність як обов'язковий складник мовно-професійної культури майбутнього інженера-педагога (на матеріалі економічної термінології)

Статтю присвячено розглядові однієї з центральних проблем сучасної професійної освіти – формуванню термінологічної компетентності як обов'язкового складника мовленнєвої культури фахівців. Частково розв'язати цю проблему покликаний курс української мови (за професійним спрямуванням), у контексті якого проаналізовано низку теоретичних і практичних питань, опрацювання і засвоєння яких підвищить рівень термінологічної культури майбутніх інженерів-педагогів. Запропоновано ввести до навчального плану термінологічний спецкурс, який сприятиме глибшому й ґрунтовнішому опануванню фахової термінології.

Ключові слова: термінологічна компетентність, професійна освіта, мовно-професійна культура, термін, термінологія, економічна терміносистема, інженер-педагог, професійне спілкування.

Чуєшкова О.В.

Терминологическая компетентность как обязательная составляющая речевой профессиональной культуры будущего инженера-педагога (на материале экономической терминологии)

Статья посвящена рассмотрению одной из центральных проблем современного профессионального образования – формированию терминологической компетентности как обязательной составляющей речевой культуры специалистов. Частично решить эту проблему призван курс украинского языка (по профессиональному направлению), в контексте которого проанализировано ряд теоретических и практических вопросов, обработка и усвоение которых повысит уровень терминологической культуры будущих инженеров-педагогов. Предложено ввести в учебный план терминологический спецкурс, который будет способствовать более глубокому и основательному овладению специальной терминологией.

Ключевые слова: терминологическая компетентность, профессиональное образование, речевая профессиональная культура, термин, терминология, экономическая терминсистема, инженер-педагог, профессиональное общение.

O. Chueshkova

Terminological Competence as Necessary Component of Speech of Professional Culture of a Future Teacher-Engineer (on the Material of Economic Terminology)

The article deals with considering one of the central problems of contemporary professional education – formation of a terminological competence as a compulsory component of speech culture of professionals. The course of the Ukrainian language (in professional field) is called upon to partially solve the problem; in the context of which a range of theoretical and practical issues were analyzed, processing and mastering of which will rise the level of the terminological culture of future teacher-engineers. It was suggested to introduce a specialized terminological course to a syllabus, which will favour the deeper and more profound mastering the specialized a professional terminology.

Key words: terminological competence, professional education, speech professional culture, term, terminology, economic terminological system, teacher-engineer, professional communication.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2010 р.